

UDK :323/321:1(09) (584.4)

Muxiddin ABDURAXMONOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: Muxiddin1967@gmail.com

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

JAHON YETAKCHI AKTORLARINING MARKAZIY OSIYODA GEOSIYOSIY TA'SIR UCHUN KURASHINING AYRIM XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada jahonning yetakchi aktorlarining Markaziy Osiyoda o'z ta'sir doirasini kengaytirish va milliy manfaatlarini himoya qilish bo'yicha strategik rejaları, ularni amalga oshirish tamoyillari va navbatida mintaq mamlakatlarining ushbu vaziyatda samarali siyosiy-iqtisodiy xalqaro aloqalarni yo'lga qo'yish bo'yicha xatti-harakatlari hamda ularning tashqi siyosiy konsepsiyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, yetakchi aktorlar, milliy manfaatlar, strategik rejalar, tashqi siyosiy konsepsiya, yumshoq kuch, harbiy-siyosiy ittifoq, milliy qadriyatlar.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ БОРЬБЫ ВЕДУЩИХ МИРОВЫХ АКТОРОВ ЗА ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье освещены стратегические планы ведущих мировых акторов в Центральной Азии по расширению своего влияния, принципы их осуществления и в свою очередь действия стран региона по установлению международных политическо-экономических связей в складывающейся ситуации, а также их внешнеполитических концепций.

Ключевые слова: Центральная Азия, ведущие акторы, национальные интересы, стратегические планы, внешнеполитические концепции, мягкая сила, военно-политический союз, национальные ценности.

SOME FEATURES OF THE STRUGGLE OF LEADING WORLD ACTORS FOR GEOPOLITICAL INFLUENCE IN CENTRAL ASIA

Annotation

This article highlights the strategic plans of the world's leading actors in Central Asia to expand their influence, the principles of their implementation and, in turn, the actions of the countries of the region to establish international political and economic relations in the current situation, as well as their foreign policy concepts.

Key words: Central Asia, leading actors, national interests, strategic plans, foreign policy concepts, soft power, military-political alliance, national values.

Kirish. Hozir jahonda ro'y berayotgan chuqur global siyosiy o'zgarishlar jarayonida, ikkinchi jahon urushidan keyin shakllangan siyosiy tartib va ta'sir doiralarning kelajakda mavjud bo'lishi mavhum qolayotgan bir davrda Markaziy Osiyo mintaqasining dunyo siyosatidagi ahamiyati ortib bormoqda. Bu mintaqaning boy tabiiy zaxiralari, hamda Sharq-G'arb va Shimol-Janub kesishmasida strategik joylashuvi bilan izohlanadi. Dunyoning siyosiy tuzilishi va global boshqaruvining o'zgartirilishi tobora yaqqol ko'zga tashlanayotgan hozirgi davrda jahonning yetakchi "o'yinchilari" AQSh, Xitoy va Yevropa Ittifoqi hamda mintaqaviy yetakchilar Turkiya, Eron, Yaponiya va boshqa davlatlar Markaziy Osiyoda yuqori siyosiy, iqtisodiy va diplomatik faolligini namoyish qilmoqdalar.

O'z navbatida mintaq davlatlari ushbu tahdidlarni hisobga olib, ko'pvektorli tashqi siyosat yuritish va mazkur "o'yinchilar" bilan pragmatik munosabatlar o'rnatish hamda hozirgi yangi jahon siyosiy realligi shakllanayotgan davrda o'zlarini teng huquqli sherik sifatida ko'rsatish yo'lini tutdilar.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi hukumati mustaqillikka erishgandan keyin o'zining tashqi siyosatida shakllantirgan barcha davlatlar bilan o'zaro samarali hamkorlik qilish va turli blok va ittifoqlarga qo'shilmaslik siyosatini izchil amalga oshirib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Biz barchamiz Markaziy Osiyo kelajagi uchun mas'ulmiz. O'zbekiston har doim o'zaro anglashuv va yaxshi qo'shnichilik aloqalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Bizning maqsadimiz mintaqani iqtisodiy rivojlangan va gullab-yashnagan makonga aylantirishdir" [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Markaziy Osiyoda Rossiya, Xitoy, Turkiya, Eron kabi mamlakatlar uchun "yumshoq kuch" mexanizmlari hozirda ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mintaq geosiyosiy aktorlar tomonidan nodavlat tashkilotlar imkoniyatlari, g'oyaviy, til, ta'lim, diniy instrumentlardan foydalanib "yumshoq kuch"dan keng foydalanishning namunasi hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, so'nggi paytda dunyo siyosatida harbiy kuch va iqtisodiy sanksiyalarni qo'llash ortib borayotganligiga qaramasdan, Markaziy Osiyoga ta'sir o'tkazuvchi davlatlar strategiyasida "yumshoq kuch" instrumentlari alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mintaq davlatlari bilan aktorlarning ikki va ko'p tomonlama hamkorlik (Mustaqil davlatlar hamdo'stligi, Shanxay hamkorlik tashkiloti, Turkiy davlatlar tashkiloti, 5+1, Yel, AQSh, Xitoy, Turkiyaning turli iqtisodiy va ta'lim loyihalari va boshq.), mediazaxiralari, tarixiy-madaniy qadriyatlar (Rossiya, Turkiya) shakllaridagi o'zaro hamkorlikning bir qator zaif tomonlari mavjud [4]:

o'zaro birlashtiradigan g'oyaning yo'qligi;
aktor davlatlar tillarining mintaqada foydalanilmasligi yoki foydalanish darajasining qisqarishi;

mintaq davlatlari elitasining aktor davlatlar tashqi siyosatlarining Markaziy Osiyoda hukmronlikka erishishga yo'naltirilganligidan xavfsirashi.

Mintaq davlatlari tashqi siyosatida tashqi siyosiy ko'pvektorli siyosat olib borishlariga qaramasdan, ularning tashqi siyosiy konsepsiyalarining tahlili bir qator farqli tomonlarini shuni ko'rsatadi. Jumladan, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikistonning tashqi siyosiy kursi xalqaro munosabatlarda maksimal darajada ishtirok etishga yo'naltirilgan bo'lsa, O'zbekiston harbiy-siyosiy ittifoqlarga qo'shilmaslik tamoyiliga amal qiladi, Turkmaniston esa umuman doimiy betaraf maqomiga olgan [3].

Shuningdek, mintaqada ta'sir kuchiga ega bo'lmoqchi bo'lgan davlatlarning Markaziy Osiyodagi faol siyosati ularning umumiy tashqi siyosiy strategiyasidan kelib chiqadi, jumladan AQSh va Yel dunyo siyosatidagi o'z ustunliklariga, mintaqaviy

yetakchi davlat maqomiga erishish (Turkiya), energetik zaxiralar ustidan nazorat o'rnatishga (Xitoy) va o'z ta'sirini saqlab qolishga (Rossiya) yo'naltirilgan [5].

Asosiy aktorlarning mintaqaga e'tiborining kuchayishi ko'rsatkichlaridan biri ularning o'z manfaatlarini ilgari surish uchun turli shakldagi o'zaro hamkorlikni taklif qilishlarida ko'rish mumkin:

yevroosiyo iqtisodiy integratsiyasi doirasida (Rossiya);

amerika hamkorlik loyihalari (AQSh);

“bir yo'l-bir belbog'” loyihasi (Xitoy)

maslahat kengashlari;

vazirlar uchrashuvi va boshq.

So'nggi paytda AQSh bilan jahonda yetakchilikka da'vogarlik uchun raqobat jarayonida Xitoy uchun yangi iqtisodiy taraqqiyot zaxiralarini topishni talab etadi. Shunday manbalardan biri shubhasiz qo'shni Markaziy Osiyo mintaqasi bo'lib, u bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'z navbatida transport-kommunikatsiya tizimlarini takomillashtirish, yuk tashish hajmini oshirish, mintaqa davlatlari bilan yevroosiyo integratsiyasi doirasida siyosiy, iqtisodiy, infrastrukturaviy, investitsiyaviy va boshqa shakllardagi o'zaro hamkorlikni rivojlantirishni taqozo etadi [2].

O'z navbatida mintaqa davlatlarining xalqaro miqyosda, jumladan, jahonning yetakchi davlatlari ishtirokidagi tashkilotlar va alyanslarda ko'p tomonlama formatlarda ishtirok etishlari muayyan qadriyatlariga asoslanmagan bo'lib, ularning ichki siyosiy va iqtisodiy muammolarni hal qilish imkoniyati sifatida qarashdan iborat xolos.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasini Markaziy Osiyo mintaqasida o'zaro hamkorlik va xalqaro aktorlar bilan munosabatlarni o'zaro samarali shaklda, mintaqaviy xavfsizlik nazariyasi, O'zbekiston Respublikasi hamda xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari natijalari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosat konsepsiyasi, tegishli farmon va qarorlari tashkil etadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar, mintaq davlatlari va mintaqada ta'sir kuchiga ega davlatlarning strategik konsepsiyalarini tadqiq qilish hamda ularni tahlil qilish asosida tashqi siyosatni olib borish kutilgan samarani berishi mumkin. Shu nuqtai nazardan ushbu tadqiqotning metodologik jihati mamlakatimiz tashqi siyosatida jahon tajribasiga asoslangan samarali konseptual g'oyalarni amaliyotga joriy etish yo'llarini asoslashdan iborat.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyo davlatlarining tashqi siyosat konsepsiyalari, aktorlarning mintaqada o'z ta'sir kuchini mustakamlashga bo'lgan intilishlarini tahlil qilish asosida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

mintaq davlatlari davlat mustaqilligini saqlab qolish maqsadida milliy manfaatlarini himoya qilish doirasida iqtisodiy pragmatizmga asoslangan siyosat yuritmoqdalar, ammo O'zbekiston va Turkmaniston turli ittifoqlarga qo'shilmaslik siyosatini yuritishiga qaramasdan, barcha davlatlar bilan hamkorlikni mustahkamlashga erishmoqdalar;

mintaqadagi asosiy aktorlar, jumladan AQSh Rossiya va Xitoyning Markaziy Osiyodagi intilishlariga nisbatan 2019-2025 yillarga mo'ljallangan iqtisodiy va investitsiyaviy strategiyasi, o'z navbatida Xitoy va Rossiya siyosat, iqtisodiyot, transport yo'nalishlarida investitsiyaviy loyihalar va xavfsizlik sohasida hamkorlik doirasida faol siyosat olib bormoqdalar;

Yel mintaq davlatlari bilan ikki va ko'p tomonlama formatda turli sohalarida hamkorlik, ayniqsa uglevdorod zaxiralarini Kavkaz orqali Yevropaga yuborish, rivojlanish dasturlarini amalga oshirish, Markaziy Osiyoda mustaqil faoliyat yuritish strategiyasini olib bormoqda;

Turkiya Markaziy Osiyoda mintaqadagi turkiyzabon davlatlarni o'z bayrog'i ostida birlashtirish strategiyasini, bu yo'nalishda mintaqaviy hamkorlikning institutsional mexanizmlaridan (siyosiy, iqtisodiy, til, madaniy, etnik, milliy

qadriyatlarini rivojlantirish maqsadida Turkiya davlatlar tashkiloti doirasida) foydalanib o'z geostrategik imkoniyatlarini kengaytirishga harakat qiladi.

Eron turkiyzabon (Tojikistondan tashqari) Markaziy Osiyoda o'zining cheklangan imkoniyatlariga qaramasdan, iqtisodiy pragmatizmga tayangan holda mintaqada asosiy “o'yinchi”lardan biri bo'lishga hamda ikki va ko'p tomonlama shaklda hamkorlikni kengaytirishga intiladi;

Yaponiya mintaqaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlari iqtisodiy, siyosiy va gumanitar sohalarida uzoq muddatli strategik formatda (“Yaponiya - Markaziy Osiyo”) hamkorlikni chuqurlashtirish, Xitoy va Rossiya manfaatlariga qarshi geosiyosiy raqobatni vujudga keltirishdan iborat.

Markaziy Osiyoda o'z ta'sirini kuchaytirish borasidagi geosiyosiy kurashda yetakchi davlatlar “yumshoq kuch” instrumentlari sifatida asosan nodavlat-notijorat tashkilotlari, ta'lim loyihalari va madaniy diplomatiya imkoniyatlaridan keng foydalanadilar. Yetakchi davlatlarning “yumshoq kuch” siyosati mintaq davlatlarida o'zlariga moyil siyosiy lobbini shakllantirish bilan birga, aholi, asosan yoshlar bilan ishlash orqali davlat boshqaruv idoralarda o'z tarafdorlarini vujudga keltirishga qaratilgan. So'nggi paytgacha Markaziy Osiyoda Rossiyaning siyosiy-iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalarida “yumshoq kuch” instrumentlari kuchli bo'lgan bo'lsada, rus tilidan foydalanish darajasining qisqarishi, Xitoy va AQSh (iqtisodiy), Yel, Turkiya (g'oyaviy qadriyatlar) va boshqa aktorlar faolligi tufayli ushbu ta'sir jarayoni sezilarli darajada kamaymoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, so'nggi yillarda jahonda o'rnatilgan tartibning transformatsiyasi sharoitida Markaziy Osiyoda ta'sir doirasi uchun geosiyosiy raqobatning kuchayishi kuzatilmoqda. Yetakchi aktorlar tomonidan geosiyosiy faollikning kuchayishi mintaqaning muhim geostrategik joylashuvi bilan asoslangan. Bu mintaqaning Yevropa va Osiyoni birlashtiradigan quruqlikdagi xalqaro savdo-iqtisodiy yo'nalishlar kesishadigan geografik joylashuvi va Kaspiy dengiziga chiqish yo'liga egaligi bilan izohlanadi. Markaziy Osiyodagi aktorlar uchun mazkur ustunliklar bilan birga mintaqaning ayrim davlatlaridagi samarasiz davlat boshqaruvi hamda ekstremizm, terrorizm tarafdorlarining mavjudligi, keskin millatlararo munosabatlar, suv-energetika zaxiralar, korrupsiya va ixtisoslashgan kadrlar muammolari mintaqaning konfliktlik salohiyatini ko'rsatadi.

Bizning fikrimizga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlari, xususan O'zbekiston Respublikasi, mintaqada xalqaro geosiyosiy aktorlarning faolligi fonida o'z siyosiy-iqtisodiy taraqqiyoti va milliy xavfsizligini ta'minlash jarayonida bir qator strategik qadamlarni amalga oshirishi muhim ahamiyatga ega:

O'zbekiston Respublikasi hukumatining 2016 yildan keyingi davrda amalga oshirib kelayotgan mintaqaviy miqyosda barcha sohalarida hamkorlik, mavjud o'zaro muammolarni zudlik bilan hal qilish, xalqaro aktorlar bilan muvozanatlashtirilgan siyosat, o'zaro samarali aloqalarni olib borish, Markaziy Osiyoni turli mintaqaviy va xalqaro konfliktli vaziyatlardan xoli hududga aylanishiga imkon beradi;

mintaqadagi mavjud siyosiy institutlarning yagona siyosiy maqsadga, ya'ni mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirish uchun Markaziy Osiyo davlatlarining bevosita mas'ul vazirlik va muassasalari o'rtasida mavjud muammolarni hududlarda hal qilish uchun yaqin hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirish maqsadga muvofiq;

Markaziy Osiyo davlatlarining xalqaro aktorlar bilan ikki va ko'p tomonlama strategik hamkorlik aloqalarini mintaqaviy xavfsizlik, teng huquqlilik, milliy manfaatlarini himoya qilish nuqtai-nazaridan tahlil qilib borilishi va aksincha holatlarni diplomatik vositalar orqali maqsadga muvofiq ravishda shakllantirishga erishish zarur.

ADABIYOTLAR

1. «Markaziy Osiyo: bir o'tmish va bir kelajak, barqaror rivojlanish va o'zaro farovonlik uchun hamkorlik» xalqaro konferensiyasi. // <https://kun.uz/kr/51369693?q=%2Fuz%2F51369693#1>.
2. Матвеев В.А. Новые стратегические инициативы Китая по интеграции пространства Большой Центральной Азии. // <https://cyberleninka.ru/article/n/>.
3. Концепция внешней политики Узбекистана от 13 августа 2012 г. <https://parliament.gov.uz>.

-
4. Концепция внешнеполитического курса нейтрального Туркменистана 2017-2023 г. <https://www.turkmenistan-kultur.at/oesterreich826-2017-2013-aussenpolitik.html>.
 5. Гарбузарова Е.Г. Центральная Азия в современных мирополитических процессах. - М.: Издательство «Аспект Пресс», 2020. – 192 с.